

Naplók

1935

351225. 1150 Bp

Nem vagyok büszke a hajlíthatatlanságra. A sugár nem tud másképp haladni, csak egyenes vonalban: de a fény miriád utat keres, hogy elleljen minden helyet. Mi lenne, ha a fény-sugár oly dacos jellem volna, hogy azt mondaná: ha nem adtok egyenes utat arra, hogy fényt juttassak hozzátok, akkor haljatok meg a sötétben. A fény-sugár a geometriai egyenesben akar haladni, de nem egyetlen vonalban, minden útban álló akadályon megtörik, visszaverődik a gömb minden sugárirányában, és végtelenségig oszlik, hogy lehetőleg minden teret világossággal töltsön el.

Móricz Zsigmond Naplóinak (amelyek a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonába kerültek) eddig két kötete jelent meg (1924–1925, 1926–1929; Noran Könyvesház kiadása, 2010, 2012), az 1930-as évek feljegyzéseit jelenleg rendező sajtó alá Cséve Anna és Lengyel Imre Zsolt. E készülő kötet anyagából választottunk egy összefüggő szakaszt.

Megjelent a Gömbös-cikkem: valószínűleg senkit sem elégít ki teljesen. Engem legkevésbé. S mégis érzem, mást nem tehettem. Valamennyi fény csak árad belőle. Az egyenes sugárnak olyan akadályai voltak, hogy az nem törhette át a közeget. Első írásomat egyáltalán nem adták. Megírtam újra, még mindig órákig tartó vitát kaptam érte: vagyis így sem jelenhetett meg. Megírtam tehát harmadszor, s erre azt a választ kaptam: Salu már nem tudom, kinek telefonált jelenlétemben, s azt mondta: „Nagyon aláfeküdt.” Nekem pedig leckét tartott, hogy a befejezés különösen gyenge. Valami erősebbet s jobbat találjak ki. M. Zs. felette van a politikának, megmondhatja a véleményét.

Úgy? Jó. Rögtön ceruzát fogtam, s befejezésül ezt írtam:

„Nem látjuk az összes lépést, nem tudjuk az építkezés fázisait. Reméljük, az egész vonalon pezsgés, forrongó, megfeszített, kemény munka

folyik. Várjuk, hogy szóljanak a kürtök, és a munka hadserege csattogva dolgozik.”

„Kormányozni csak optimizmussal lehet. Gömbös Gyulában az optimizmus teljes mértékben megvan: a nemzet elfogadja a szavakat, elveket, s engedélyt ad a cselekvésre. Cselekednie kell.”

Salu elolvasta, valósággal belesápadt. Megértette a gúnyt, mert hisz az egész országban az a panasz, hogy nem történik semmi, halotti csend van, és mindenki nyög az adó és a nélkülözés alatt.

– Az első jobb – mondta csendesén. – Maradjon az.

Nem indokolt tovább. S maradt a régi szöveg.¹

A fény sugarak akadályokba ütközött. Nem lehet kiadni ilyet Az Est-lapokban: ezek állandóan a betiltás veszélye előtt vannak. Én, egy író ujját húzhatok a miniszterelnökkel, de a lap nem. Salu szeretett volna tőlem valami óvatosan bátor állásfoglalást, ahogy képzelem, egy „irodalmi” ellenszegülést. De hogy adjon papírt ehhez? Mikor mindkét lapját első oldalon mint valami szőnyegterít a Gömbös lába elé. Csak a kormány hivatalos és félhivatalos lapjai közölték az első oldalon a miniszterelnöki nyilatkozatot és ő. De ő még túlzóbban, mint azok. Mert ő csak azzal tarthatja fenn magát, hogy jobban

kiszolgálja a mindenkori kormányt, mint a saját bizalmasai.

Nem léphettem tehát át a fénytörés módszerét. Meg kellett elégednem azzal, hogy a mai politikai helyzetben a részletekben holmi ellenmondással jelzem a másirányú nézeteimet.

De mondom, nekem ez nem fáj, és nem bánt. Nem vagyok büszke a sugar irányára.

Apám paraszt volt. Egész életében hazudoznia kellett. Azt tanulta a jobbágyvilágban, amelyben született. Örülnie kellett, ha meg tud élni. Mindig két arcot mutatott: kifelé, a megrendelőknek vidám és hízog és csábító képet, magában azt gondolta, hogy majd ő megtalálja a módját, hogy ő is megkeresse a maga kis hasznát, amivel fenntartja a családját.

Bizonyos fokig bennem is megvan ez az érzés.

Mi az a magyarság, amelyből én származom, s amelyet képviselek?

Nagyon kicsi rétegződése a magyar életnek. Apám jobbágyparaszt-ságból jött, anyám a mágnásvilág bukkott angyalának visszafelé álmodója.

Én magam már egész fiatalon, azt hiszem, úgy 16 éves korom táján felfedeztem, hogy nekem mindenféle magyar társadalmi rétegben vannak vérszerinti rokonaim. Én tehát jogosítottnak éreztem magam mindenkor, hogy az egész magyar-

ságot támadjam minden hibájában és ostoba bűnében. Ez a támadó póz egyúttal nevelő s egy jobb irányt követelő aktivitás.

Mivel testvérnek érzem az egész magyarságot, azt követelem, hogy egy nivóra érjenek össze. Visszaszorítani, akik túlmagasan és túlzott bőségben élnek, s felemelni, akik túlzott szegénységben és szellemi vakságban tévelyegnek.

Gondolkozásomat determinálja az, hogy *magyar* szigetnek gyermeke vagyok. A magyarság föltétlenül elhatározó vonás egész gondolkodásomban.

De mikor Gömbös Gyulát és táborkarát hallom a magyarságról szavalni, mégis undort és felháborodást érzek. Az én jelszavaimat mondják, s ezek nekem nem hangzanak magyar jelszónak: még ha a szövegezés ugyanaz is, a farkason lógó oroszlánbőrnek látom. Más bennük az indulat... Ezek nem magyarok: e pillanatban minden érdekük a magyarság problémájának szolgálata. De én látom, hogy nem is tudnak magyarul, s egyáltalán mit nekik Hekuba...² „Szúrd, döfd, vágd, nyelvész, mit bánod, hogyha a nyelv vész” – mondja Arany János a Budenzeknek és Hunsdorffereknek,³ kik ugyanilyen szakszerű tudományossággal elemezték a nyelvet – „egy bizonyos, nem anyád.”⁴ Ezeknek a magyarkodó politikusoknak éppen így nem anyjuk a magyar faj.

Gömbös egy remek vallomást tett is előttem:

Arról beszélt, hogy neki Tétényben sváb kertészei vannak. A svábok fel akarták tornászni a napszámot, erre ő az alföldről digózókat,⁵ kubikosokat hozatott. A svábok gyanúsan nézték ezeknek a munkáját. „Mert azt meg kell jegyezni, – mondja szó szerint Gömbös – hogy a sváb lelke mélyén mindig lenézi a magyart.”

Megállott és elmosolyodott. Ez a mosoly volt az áruló. Ebben a pillanatban sváb volt. (Apja⁶ az ő állítása szerint magyar eredetű ember, akinek az apja⁷ azért vándorolt ki, mert magyar daccal összeveszett a családdal, s kevés volt neki a 800 hold, ami jutott volna, s elment Németországba, ahol igen tisztességes anyagi magaslatra emelkedett. A fia visszajött, és jó magyar lett... De az anyja sült sváb asszony,⁸ aki ma se tud magyarul.) Ő tehát nem kapott magyar nevelést, még ha a régi családi büszkeség (ha igaz) ott dolgozott is benne. „Még én kadét koromban nem olvastam magyar könyvet” – mondta. Tehát a mosoly kettős értelmű lehet: részben az, hogy hiszen engem svábnak tartotok, részben az, hogy az is vagyok...

Nekem mindenesetre elég volt, hogy „belelássak”. Gömbös német. Ha fordulat jönne, s a németek elfoglalnák ezt az országot, ami igen hamar bekövetkezhetik (ha Auszt-

ria csatlakozik Németországhoz, akkor csak egy lépés kell, hogy a németiséggel elöntött Dunántúlt meghódítsák), akkor Gömbös még sokkal jobban fogja tudni képviselni a német fajiságot, mint ma a magyar szellemet.

A Dunántúlra vonatkozólag is kipattant egy szikra a locsogásából.

„Ha összehasonlítjuk az egyes földrészeket – mondja (földrész alatt azt értjük, hogy Európa, Ázsia, Afrika stb., ő így folytatja:) –, a Dunántúl hallatlan előnyben van az Alfölddel szemben az export lebonyolításában. A Dunántúlnak nagy előnye a piac közelsége... (itt hirtelen megijed a kimondott szó következményétől, s hozzácsapja:) amit tőle irigyelni nem szabad.

Akkor mit akar csinálni, ha nem szabad irigyelni a dunántúli sváboktól a földrajzi előnyt?

Semmit. Az útkérdés programját fejtegetve rögtön meg is mondja, hogy legsürgősebb a dunántúli nagy útvonal, ha az elkészül, akkor majd sor kerülhet az alföldi úthálózat kiépítésére.

Tehát nem elég, hogy a Dunántúl már fekvése miatt is előnyben van az Alfölddel szemben, most még azt látja legsürgősebbnek, hogy a dunántúli útvonalat megépítse. Az Alföld várhat.

A dunántúli útvonal megépítése a hódító németiségnek lesz előny. Ha egy-két év múlva a Hitler megjele-

nik, legyen neki kész és jól megépített útja Budapest ellen.

És ezek után nekem elismerő cikket kell írni Gömbösről és építő politikájáról.

Azt mondja: „a közlélmzés körül nincs baj.” Éppen én adtam át neki a bihari, csongrádi magyarok étkezéséről szóló kimutatást.⁹

Ezek azonban csak gyakorlati kérdések.

A mélyben nekem az a véleményem, hogy annak az éhező tömegnek soha a mai politika javulást nem hoz. A magyarság soha önálló nem volt. Folyton idegen uralom alatt művelte a földet. A rómaiak, a kelták, a szlávok, a germánok uralma alatt csak éppen életben maradt. Ezen a területen magyar politika soha nem volt. Az Árpádok törökök voltak. A magyar uralom is éppen oly idegen valami volt a nép (s ez a nép kapta meg a hódítókról a „magyar” nevet) számára, mint a többi.

Én tehát ennek a népnek képviselőletében idegen uralomnak tekintek minden uralmat legalább ezer év óta, éppen úgy, mint az előző ezer év alatt.

A napokban kimondtam: „ha németek veszik kezükbe az alföldet, akkor ott tizenöt mázsa fog teremni, ahol ma három mázsa terem. De ők fel fogják fokozni harminc mázsára is a termést. Tehát a nincstelen föld-

míves népnek jobb helyzetet adnak, mint a mai »magyar« urak.”

Ezzel ugye súlyosan megtámadtam a mai vármegyéket, ahol a Pallaviciniek és polgárilag a Cikatricisiek basáskodnak.

Vagyis, ha lelkemben számot vettek: én a népet tekintem a magam fajtájának, s elszakadok a polgári és nemesi és főúri világtól. Valóban sokkal jobban is érzem magam a nádfedeles házikókban, mint a kastélyokban. Közelebb vannak hozzám a nép csacsogásai, mint a terített asztalok kedélyes diskurzusai. Ott tiszta magyar, ősi szellemet érzek, itt egy nemzetközi kizsákmányoló banda közös életfelfogását és nemzetközi formáit.

Mi fog azonban történni, ha a nép megkapja a maga jogait és előnyeit? Hova emelkedhetik fel?... Nyilván a mai felette álló rétegekbe olvad bele, mert az neki az elérendő mintakép.

Én nem kívánom, hogy a falu a város fiókjaivá legyen, bár latom, hogy ez elkerülhetetlen.

Itt a Veres Péterek és Szabó Pálok esete. Elolvastam tegnap a Veres Péter könyvét: *Az Alföld parasztsága*. (Új magyar könyvtár 1. Budapest, 1936.)¹⁰ Meg sem tud szólalni a kultursociológia szavai s kifejezései nélkül. A könyv kitűnő, kivált ha tekintetbe vesszük, hogy elemiiskolát végzett, ma is napszámmunkából élő kisember írta. De csak ott vá-

lik igazan kitűnővé, mikor túlnő a sociológiai „tudatosítások” határán, és ő maga jön rá, és a maga nyelvén közli, amit lát.

Szabó Pál abban a pillanatban, mikor megnyílt előtte a polgári sajtó, hozzáfogott polgári problémákkal foglalkozni, avval, amit mások már jobban megláttak s megírtak, s amit ő nem láthat, s nem írhat meg, mert kívül áll... Veres Péter ugyanígy a Társadalomtudományi zsidó írók tollát kénytelen a kezébe venni: meg kell tanulnia mindazt, amit ezek már Marx után felfedeztek itt...

A magyar nép csak ezt az utat járhatja meg, s kénytelen feltenni a micisapkát, és felvenni a gyári ruhát, s ezzel soffőr típusá alakulni át.

A népi életből a kulturált polgári életbe jutnak be. Falun városi proletár világot fognak megteremtteni.

Az, ami a mai magyar életben magyarnak nevezhető, elszikkad, elpárolog és megszűnik, tisztán a civilizáció következtében.

Elfogadom: nincs paraszt és nincs magyar. A négekkel is ez történik.

351225. 2225 Bp

Összes életismeretemmell ellentétben van az a hipotézis, hogy a Shakespeare műveket az a Shakespeare írta volna, aki 1564-ben született Stratfordban, és meghalt 1616-ban ugyanott.

Ez a Shakespeare 21 éves korában ment Londonba, s írni-olvasni is alig tudhatott. Londonból eltávozott 1603 táján, tehát 39-40 éves korában. Tizenhárom évig még élt, s nem tett többet kísérletet arra, hogy írjon. Akár verset, akár epikát, akár drámát.

Nem maradt utána, csak három-négy kézalírás szerződéseken: ezek az aláírások annyiban érdekesek, hogy idegbeteg emberre vallanak.

Ellentétben áll az emberi lélek fejlődéséről való ismereteinkkel, hogy egy 21 éves parasztfiú 28 éves korában már mint Anglia, s mivel az írás maradandó, az emberiség legnagyobb drámaírójává váljék. Műveiben annyi emberismeret, az ambíciókon, harcokon, vágyakon és szenvedéseken való átélés van, hogy ez versenyez a valóságos pozitív tudás mérhetetlen mennyiségével. Hol, hogy és miképpen szerezte meg? Honnan tudta meg az angol királyi háznak még a szennyes fehérneműjéig eljutott minden szennyét, és nemcsak a pletykákat róluk, de a legbelsőbb filozófiai áttekintést? Honnan a classika filológia minden eredményét?

Nem foglalkoztam a kérdéssel, ma a Timonnal¹¹ kapcsolatban vetődött fel Lekszivel a problema előttem. Két óráig fejtegettem a dolgot.

A Bacon-problema nagyon plauzibilis: hogy Bacon írta a műveket, és Shakespeare csak a színházi átvevő és névleges szereplő, a strohmann¹² lett volna. Korszerűen összevág: Bacon három évvel öregebb. 1585-től 1605-ig éppen egy olyan korszaka van, melyben, úgy látszik, van elég ideje evvel a titkos mulatsággal foglalkozni. A Két könyv a tudományok haladásáról egy shakespeare-i képpel kezdődik: „Megalégszem, ha derekabb embereket munkára hívok, hasonlóan a harangozóhoz, aki legelőszőr van talpon, hogy másokat a templomba szólítson.”¹³

A Bacon-hipotézisnek csak az mond ellent, hogy ha ez lenne az igazság, akkor elképzelhetetlen, hogy eddig ezt meg ne tudták volna állapítani. Ha felteszem is, hogy Bacon oly kitűnő drámaíró volt, hogy a tudományos munkáiban megjátszotta az absztrakt tudóst – de a drámákban egy határozott és kiegyensúlyozott élet- és világfelfogás van: annak benne kell lenni ugyanazon embernél a filozófiai műveiben is. Ez döntő, ha nincs benne, akkor nem Bacon a szerző.

Mert Shakespeare elsősorban filozófus. A drámaíró felhasználja a kézen kapott hajmeresztő vad meséket, s megengedi magának mint filozófus, hogy minden sorában meglepő, megdöbbentő igazságokkal rakja tele. Annyira gazdag elméletben, hogy

soha nem ismétli magát. Mihelyt filozofálni kell, oly kimeríthetetlen bőbeszédű, született bölcselkedő.

Én vagy tizenöt éve végignéztem a Nemzetiben egy Shakespeare-ciklust,¹⁴ sok darabot, és úgy megcsömöröltem a színpadi mestertől, hogy abba hagytam a színházba járást, és azóta sem bírok ki negyedóránál többet a színpadi Shakespeare-ből. De a filozófus, akit csak olvasva lehet látni, más... Ebben nem csalódtam, s ez örök vigasztalás.

Most elolvastam az első 52 oldalt. Ugyanaz az érzésem van, mint 15 éve. Shakespeare nem drámaíró, hanem színpadi filozófus.

Az emberben unalom és csömör támad ennyi bölcsesség olvasásán. A színpadon nézni a hajmeresztő jeleneteket, amik erőszakkal vannak összehordva azon az alapon, hogy a színpadon minden szabad, csak az egyszerűség nem – még inkább.

Az az író ez, akinek minden egyes mondata aranyból van verve, de az arany káprázata támad, ha soká olvassuk: és ez nem élet.

Beleuntam, lefekszem. Ez egy csoda, s a csoda nem érdekel. Engem csak a felfogható igazság érdekel. Menynyivel szebb lenne, ha látnám a parasztot, aki téved, vagy a filozófust, aki téveszt. Itt egy örült hömpölygő áradat van... csoda? Az unalomig az.

351226. 910 Bp

A történelem abból áll, hogy a tehetség biztosítani akarja az eredményeket a tehetségtelen ivadéknak.

A tehetség rendkívül ritka. Ő maga váratlanul szökken ki tehetségtelen tömegből, s éppen azért, mert rendkívüli szellemi képességek vannak benne, a tömeg felett magasra emelkedik. Igen egyszerű képességekkel: például szeret dolgozni – amit általában a tömeg nem szeret... Széles látköre van – holott a tömeg azért tömeg, mert nem lát tovább az orránál... Energiatermelőgép – míg a tömeg energiátlan... Villamossággal van tele, s fénycsóvává válik – míg a tömeg ködben és állandó lelki sötétségben tengődik.

A tehetség ezeket a nagyon ritka képességeit arra használja fel, hogy saját magának, akár mint hadvezér, akár mint előmunkás: valami anyagilag lemérhető előnyös helyzetet teremtsen. Ezt a megkaparintott előnyt akarja az ivadékoknak biztosítani.

A legnagyobb zsenik sajátságos módon magtalanok, vagy egészen korcs gyereket hagynak. Atila, Napoleon, Kossuth Lajos, Newton, Tolstoj, Goethe, Schiller, Jókai, Bismarck, Voltaire, Shakespeare, Nagy Károly, Galilei, Perikles, Julius Caesar – szóval az összes rendkívüli módon kiemelkedő történelmi alak vagy egyáltalán nem hagy gyereket,

vagy már a második generációban megszűnik, s egyetlen egy sem hagy tehetséges generációt.

De ez így van a kis méretekben is. A falu, a város, a nagyvárosok vezéregyéniségei ugyanerre a sorsra jutnak.

Ezért az emberiség helyesli, hogy a nagyok próbálják meg a saját gyermekeiket s azoknak gyermekeit intézményesen biztosítani, hogy élvezhessék ennek az egy nagyságnak saját számára teremtett előnyös helyzetét.

Így jön létre az öröklés elve. Ha már a tehetséget nem lehet örökölni, legalább a vagyont. Egy ilyen elvből számtalan ivadékra származik jólét. Egy-egy réteg köztulajdont köt le a maga számára: a kisenemesség a maga tulajdonának s előjogának tekinti a kormányzás jogát, a faluban mindig ugyanazok a családok a bírók, a vármegyék egy földbirtokos rétegnek a tulajdonává válnak, az ország egész adminisztrációja ugyanannak az egy kiválasztott rendnek a magánbirtoka lesz.

Míndez azért, hogy a tehetségtelen ivadékok el legyenek helyezve.

Az ember csak lelki erőkkkel tud előre jutni, s a lelki erők egyéni tulajdonok: senki sem hagyhatja örökségül a nyelvismeretét, a matematikai, írói, művészi vagy pénzgyűjtő képességeit. Az egyén hiába emelkedik a legmagasabb szellemi fokra:

ma született gyermeke az őszállapotból indul el, és ha nincs meg véletlenül benne a tehetség, akkor szülei már nem segíthetnek rajta.

A megteremtett intézményekkel azonban segíthetnek.

Ezért az intézmények betáblázása örök cél az emberek társadalmi életében. Kíváncsi vagyok, az orosz kommunizmus mit tett már eddig ezen a téren. Lenin a feleségének, úgy tudom, valami előnyt biztosított. Ezen a téren a legcsekélyebb precedens már utat jelöl.

Ha nincs ilyen intézményesség, akkor állandó a káosz.

Az emberiség nem akarja magát rábízni a váratlanul előtörő tehetségek vezetésére. Nem látja a lehetőségeket. Jobban megnyugszik a szervezett életformákban. Senki sem tiltakozik az ellen, hogy Wolff Károlynak a fia oly korán, harminc éves korában a Rókus kórház igazgató főorvosa lett. Nem is pályázott ellene senki, mikor megtudták, hogy a Wolff fia¹⁵ a jelölt. Annyi s annyi ezer orvos közül senki sem akadt, aki meg merte volna pályázni az állást. Ugyanez van a szentesi közkórháznál, ahol szintén egy meglepően fiatal embert láttam igazgatónak. Kiderült, hogy egy helyi hatalmasság fia. Öreg orvosok hajlonganak előtte.

A tehetség méretei szerint az egész élet tele van hasonló esetekkel. A legnagyobb csúcsok nagy kúpot jeleznek, a kicsik kis kúpot. Kornfeld

nagy bankár volt: semmivel kezdte, óriás vagyont szerzett, s fia, a tehetségtelen Kornfeld Móric örökölvén a vagyont egész jól megállja a helyét. Chorin nemcsak nagyot örökölt, de a zseniális Weisz Manfréd lányát¹⁶ elvette, és bármilyen jelentéktelen emberke is, éppen úgy megvan a vezérigazgatói székben, mint sógora, Kornfeld Móric. Fenntartja őket az intézmény, a szervezet.

Ma, hogy 57 éves vagyok, öszszes barátaim, akikkel együtt indultam, valamennyien a gyermekproblemával vannak elgyötörve. Karinty a fiát,¹⁷ aki költő akar lenni, semmivel nem tudja segíteni – ő már abban a korban minden nap megjelent valahol egy-egy írásával. Kosztolányi fia¹⁸ jelentéktelenül vergődik. Adynak, Babitsnak egyáltalán nem lett gyermeke. Schöpflin, amilyen középserű ember, a fiának joga lett volna tehetséggé lenni: úgy látom, elér annyit, mint az apja, sőt többet: ő is egy kiadóállalat titkára.¹⁹ Burghardt, a fogorvosom, ma ezredes – azon kesereg, hogy neki milyen nehézcserget kellett vívnia, hogy a nyomorból tanulással felverekedje magát, s a szép, egészséges, kövér fiai²⁰ mennyire nem akarnak tanulni...

Akiben csak egy kis tehetség van, a gyermekeiben elsüllyed. Aki szellemi pályán van, már nem tud intézményt alapítani az ivadékok számára: a legjobb színészek, egy Nádai, Vízvári benyomhatta gyerekét a

Nemzetihez, de azok ott csak fizetést húznak, és segéderők lesznek...

Hova kellett volna nőnie a Goethe fiának, ha emelkedés volna a költői stallum pozíciójában? Nem is lett költő, sőt elsovadt és iszákos bolond lett belőle, mint a Görgei fiából. Ha Görgeinek sikerült volna királlyá lenni, és dinasztit alapítani, a fia²¹ egész rendes király lett volna.

Horthy a fiait²² igyekezik elhelyezni vállalatok vezérigazgatói székben: jó házasság, már ti. vagyon és állás... De a fiúk hír szerint léhűtők, mint a Bethlen fiai.²³

Az emberiség egész történelme abból áll, – ismétlem – hogy a tehetséges apák küzdenek, hogy tehetségtelen gyermekeikről a köz rovására gondoskodjanak. Ez azonban csak ott sikerül, ahol a tehetség kézzel megfogható, anyagi s nem túlnagy eredményt értek el. A túlnagy már átörökíthetetlen, kivéve a császári stallumokat.

Itt egy állandó és egyszerű emberi lehetőséggel kell számolni.

Emiatt nehéz az egész emberiségnek jogokat szerezni. Az ember egy olyan buta állat, hogy a rendszerrel meg lehet kötözni. A feudális rendszer éppen olyan uralkodó rendszer lehetett, mint ma a polgári rendszer. Ez határtalanul nagyobb tömegnek ad bizonyos mozgási lehetőséget. Ennyi a különbség.

Én nem vagyok feudálista, ahogy nem vagyok polgári. Én a teljes emberi szabadság híve vagyok. Tehetségimádó. Olyan intézményeket kell teremteni, hogy az emberek higgyenek a tehetségben, és engedjék előretörni a talentumokat. Ez éppen olyan varázslatos hit, mint az ellenkezője: az, hogy az élen állók gyermekei örököljék az állásokat.

Mivel a régi rendszernek alappillére a pénz... tehát le kell rombolni a pénz tekintélyét: a pénzt állami fizetőeszközzé kell változtatni. De nem szabad megengedni az egyének számára a végtelen tartalékolást. Az egyén, aki mértéktelen mennyiségű pénzt gyűjthet, és azzal hatalmat nyer: az államnak, tehát az emberiségnek okoz kárt: állammá lesz az államban.

De én nem vagyok a zárt államok híve: az emberiséget egynek és általánosnak tekintem. Nincs szükségem a fajokra és az országhatárookra. Ha igazságtalan, hogy egy állam keretén belül előjogokat szerezhessen az egyén, a család, a faj, akkor ez áll az egész emberiségre. A tehetség elve alapján mindegy, ha néger egy fehér állam feje. A föld igen gyorsan azon az úton halad, hogy egy családdá válik. Mi értelme van annak, hogy az angolok az egész földön uralkodjanak? Ez éppen olyan abszurdum, mint a feudálizmus. A kultúrát általánossá kell tenni, s akkor szabad út van az egész emberiség minden tehetségének.

Ez az oka, hogy nem állok a magyar nacionalizmus alapján sem.

Ott hagytam el, hogy őseim részben az elnyomók, részben az elnyomottak között találhatók fel: énbennem egy közös alap jelent meg: egyik fajta rokonságnak sem adok jogot arra, hogy a másiknak a nyakára lépjen. Osztózzanak a javakon a tehetség arányában. De soha nem azon az alapon, hogy örökölték a helyzetüket.

A mai német nacionalizmus, a nácizmus a legnagyobb abszurdum. Egy népfajnak sincs joga arra, hogy örökölt hatalmi érzésében első népnek ismerjék magukat. Ez éppen úgy intézményesített állapot, mint a földtulajdon.

351226. 920. -L.

Az irodalomban a butaság három kolossusának tartottam eddig Shakespeare-t, Goethét és Tolsztojt.

Ma elolvastam a Thomas Mann tanulmányát Goethéről²⁴ és véleményem erősen változott. Nem tartalmában, csak megfogalmazásában. Nem butaságnak tekintem életük munkáját, hanem bizonyos egészséges temperamentum sajátságosan nyugalmas, „harmonikus” váladékának.

Mi a bajom velük? Mind a három író mért hozott már igen sokszor vad dühbe? Minekutána hosszú ideig,

míg rá nem jöttem a titokra, óriási lelkesedésben tartottak.

Shakespeare-t úgy fogom fel, hogy – már akárki volt ez az író, a Shakespeare-nek tulajdonított színdarabok költője – ez az agy rájött arra, hogy ő bármilyen témához nyúl, képes azt mértéktelen bölcseségekkel, aforizmákkal, szentenciákkal, bölcsmondásokkal oly bőségesen ellátni, hogy az tökéletesen elég egy színdarabra. Shakespeareben kettős irányú elmeműködés van, míg a darabját írja. Egyik a színpadi fonál megsodrása. Erre a célra válogatás nélkül vesz a kezébe már játszott, megírott, tehát kész anyagot, amely véleménye szerint elég jó ahhoz, hogy a néző figyelmét az első perctől az utolsóig lekösse. Ha nem elég a kész matéria, akkor még dolgozik rajta, szilárdabbra sodorja, jobban megfeszíti, jeleneteket áthelyez, hogy a háttérben erősebb titkok húzódnak meg, ami az érdeklődést, mindig csak az érdeklődést izgalmasabban megragadja. Ha ez megvan, akkor nekilát a megírásnak, s mivel van egy lelki sajátosága: az, hogy akármiről beszél, ömlik belőle a meglepő filozofálás (vannak ilyen parasztok, akik elkápráztatóan tudnak okoskodni, bármikor s bármiről van is szó) – ő roppant ismereteinek segítségével köpi a bölcsességet anélkül, hogy oda kellene figyelnie. Ő a Mercutio s minden rezonőr, aki csak megjelenik a munkáiban.

A Mab királynőről éppen úgy ontja a sziporkázó vicctömeget,²⁵ mint Timonban s főleg Apemantusban²⁶ a rotyogó, fortyogó filozófiát. Akár államról, akár társadalomról, akár szerelemről, pénzről, bármiről van szó, ez a képessége nem hagyja cserben. Ezért bármikor vállalkozik rá, hogy egy ethico-moralistico alkotást létrehozson a legrondább témából is, amiből rajta kívül senki sem tudott volna semmit sem csinálni. Viszont valamennyi munkája ugyanaz: egy elszánt mesterembernek azonos elgondolás és azonos életmodor alapján elkészített objectív munkája. Nem az életét írja meg, nem az élményeitől akar szabadulni, bár sokat beleszó természetesen az élményeiből is, másképp nem bírná szusszal: de amit leír, nem felszabadulás és nem vallomás és nem ítélet, csak egy roppant magas nivójú mesterség.

Valami ilyen véleményem volt mindig Goethéről, aki azonban 185 évvel később született, s közben az irodalmi szellem erősen fejlődött, s így közelebb enged magához. Belőlről, inkább a lelkéből és az érzéseiből veszi a megírandó anyagot, vagy a készen vettét a saját lelkiéletének anyagával átforrja. S mégis csak mesterség, amit csinál: egy alap harmonikusság érzésével koncipálja meg²⁷ az alkotást, amelybe a kozmosz harmóniáját akarja belevinni, s ez könnyen megy neki, mert egy séma áll rendelkezésére. Ebbe a sé-

mába mindent bele lehet vinni, akár líra, akár epigramma, akár dráma, akár „regény”. Sohase bírtam olvasni a Werthert. Talán ma már senki sem tudja olvasni, így az emberek nem is sejtik, hogy milyen hamis. Nemcsak azért hamis, mert egy kívülről vett szentimentalizmus van benne, hanem azért, mert eltökélt. „Megállapodott író” – jegyzi fel, hogy valaki, egy fürdővendég ezt mondta rá. Ő maga találva érzi magát. Így senki se vágta fejbe, s mivel igaz, kell, hogy megálljon mellette, s megmagyarázza, és elmagyarázza, és önmagát megnyugtassa. Ez a megállapodottság a főbűne: ez a butaság... Nincs könnyebb egy író számára, mint egy mindenkit kielégítő harmóniához ragaszkodni.

Tolsztojjal ugyanígy jártam. Sokáig a legnagyobb írói ingenium²⁸ volt számomra. Világossága, életszerűsége, anyaghűsége megdöbbentett és felemelt. Végtelenül ragyogott előttem a Kitty.²⁹ Mindig megdöbbentett parasztfilozófiája a kis novellákban. A Napoleon-történet³⁰ végtől végig elvakított és leszerelt. S egyszer csak beállott a reakció. Rájöttem, hogy nem több s nem kevesebb, mint a nála 261 évvel öregebb Shakespeare s a 78 évvel öregebb Goethe. Csak a kort kell átívelni: a fejlődött irodalomszemléletet. Tolsztoj a Shakespeare és a Goethe sztruktúrájából való íróegyénség. Bármennyire beljebb enged is magába, mikor té-

mát választ, s még beljebb, mikor megírja, mégis ugyanaz a buta korlátoltság, mely arra kényszeríti, hogy előre elszánt filozófiával alakítsa ki harmonikusra a mondanivalóit. Leveleiből s naplójából látjuk, hogy ez a harmónia egyáltalán nem a lényének folyamánya, csak írói elveinek következménye. Leszereli privátumát,³¹ és felolvasztja a tényt és az életet egy „magasabb” szellemiségbe, amellyel illusztrálni akarja a létezést... Aláveti a valóságot egy elszántan magára vett kritériumnak: az élet ilyen – mondja. Az élet elsöpri az egyéni impressziókat, és egy általános képet ad, melyben az isten által adott akarat uralkodik.

Mind a három író valláserkölcsei lény mint író. Műveikből soha meg nem tudom, ki volt ő, mit sejttem én, ki volt ez a titokzatos Shakespeare? ez a világosan álló miniszter, Goethe és ez a bocskorszabó gróf, Tolsztoj.

Már Tolsztojnál egyéni vallomásai alapján mégis van képem az egyén vívódásáról, Goethénél majdnem semmi, és Shakespeare-nél egyáltalán semmi.

Shakespeare még egy olyan irodalmi korban élt, s műfaja is olyan, hogy végképp el lehet mosnia az élet és az egyénség minden nyomát. Nem abszurdum, hogy még azt sem lehet megtudni ezekből a drámákból, hogy honnan jött, mit jelent, mit képvisel az író. 330 éven át titokban marad, s lehet, hogy örökre titok

lesz, ki ő? Goethe már közelebb is van, meg szerencsére sok fecsegést leírt polgári szorgalommal (például ma elolvastam a Napóleonnal való beszélgetését. *Vous etes un homme.*³² És 1749–1795-ig az írói fejlődéséről való emlékeit.) Alapjában nagyon egyszerű, sőt együgyű csevegések őrzik meg igazibb lényét. Tolsztoj még jobban kiadja zavaros magát. De ez a kettő sem bír soha szabadulni, hogy ha egy abszolút irodalmi alkotást akarnak létrehozni, akkor szublimálják magukat a véleményük szerinti kötelező felső szemléletre.

Thomas Mann, akiről nincs tiszta ítéletem: az első nagy regénytől, *Haustól*³³ nagy út van a klinikai regényig,³⁴ amit már nem bírtam elolvasni, s a *Jákóbig*³⁵ bizonyára, amibe bele se néztem. Thomas Mann szintén abba az írófajba tartozik, amely egy határozott munkaszellemet állít fel magának. Ebben hasonlít a másik háromhoz. De ő már újabban nem a harmóniát keresi, hanem a munkatürelem és munkaerkölc eszményének hódol: ma igen érdekes képet ad Goethéről, akit imád.

Egy jó, egyszerű polgárnak látja, akiben kettős én van. Van az ember, aki nem enged a honoráriumából, és kedvesen belenyugszik, hogy az asztalánál valaki a tányérból igya meg a saláta és szaftos zsírlevet³⁶ – s ettől elválva egy roppant költői, írói lélek működik.

Tehát amit én megrovásként mutatok, azt ő magasztalásképpen állítja fel: hogy az író felette lebeg, míg *felolvasztja* az élet tényeit az irodalom választóvizében, hogy a tiszta aranyat létrehozza.

Számomra az élet és az irodalom egy és ugyanaz.

Én azért írok, hogy megszabaduljak a valóságos életem fájdalomtól. Nem mondom, hogy ez sikerül. Egyáltalán nem képzelem, hogy eddigi műveim azon a magaslaton vannak, mint ennek a három embernek kitermelt jó művei. De bármelyik munkámra tekintek vissza a Hét krajcártól a Rab oroszlanig, még az Erdélyt is beleértve – mindig a saját életem, egyéniségem írásban való kiömlése a lényeg.

Nem tökéletesen. Bennem is ott van az örökségül s éppen ezektől kapott örökségképpen az irodalmi magasztosításnak valami kötelessége. A Sárarany azzal végződik: „Mi az élet? Szar. Mi az ember? Az isten által elrontott valami.”³⁷

Tehát abban az időben még a theokrátikus világszemlélet van bennem, ha negatív formában is. (A negáció ugyanaz, mint a pozitív igenlés.)

A Rab oroszlanban már tökéletes nihilizmus van: az életem e pillanatban előállott eredménye. A férfi a nőtől el tud szakadni, a két nem között tehát csak időleges közösség van.

Bizonyosra veszem, hogy Shakespeare, Goethe és Tolsztoj, ha ma írának, ugyanígy eljutnának a diszharmonióhoz: mert ma valószínűleg minden igazi író meglátja és megmutatja az emberi életben a végleges diszharmoniót.

Ha én ezt a diszharmoniót előre elfogadott elv alapján hoznám ki, ugyanabba a hibába esnék, amibe ők a maguk harmonikus vonalvezetésükkel. Én azonban egyszerűen átveszem az élet tényeit, és anélkül, hogy bármi elvszerűséghez akarnék ragaszkodni, közlöm.

Ez a csodálatos, elkerülhetetlen bomlási folyamat sohasem volt oly erős bennem, mint éppen ma.

Ha én a pesti lakásban vagyok néhány napig, elviselhetetlen agygyötrő, szívszikkasztó kétségbeesés fog el, ami elől nem tudok menekülni.

Mária már ezt látja.

Tegnap az ebédnél irtóztató fáradtságtól gyötörve ültem a vidám és boldog fiatalok közt. A karácsony este nagyon szép volt és zavartalan. Senkinek sem rontottam el a hangulatát. De ez nekem a legnagyobb szíveskedésbe, önmegtagadásba és fáradtságba került. Rögtön vacsora után, úgy kilenc órakor lefeküdtem, és csak akkor ébredtem fel, mikor a gyerekek fél tizenkettőkor elmentek.

Másnap, tegnap délben valamire azt mondtam:

– El kell valahova mennem, ezt nem bírom. Fáradt vagyok.

Mária:

– Menjen. Menjen el, ez embertelen, amit maga csinál. Menjen és pihenjen. Szórakozzon, frissüljön fel. Na igen, az kell.

– Elmegyek Debrecenbe – mondom gonoszokdva.³⁸

– Azt sem bánom. Menjen és pihenjen.

– Elmegyek a Balatonra. Györökon van egy szép panzió, az ablakok a Balatonra néznek, az jó lesz.

– Jaj, nagyon jó. Mikor megy?

– Holnap reggel.

Ebben mindenki megnyugodott. Ma reggel későn ébredtek, Mária éjfél utánig kártyázott a bátyjával, Lajossal és annak frissen katholizált feleségével. „Most már keresztény vagy, szidhatom a zsidókat” – mondta egyszer kártya közben neki. Én is kilenc tájban keltem fel.

– Maga nem utazott el?

– Nem akartam köszönés nélkül. Majd délben.

– Já. Nagyon jó, csak menjen. Csak menjen. Csak menjen. Mit pakoljak be?

Két órakor el kellett volna sietni az ebédet, tehát öt órára halasztottam az elutazást. Ebéd után lefeküdtem, s aludtam.

Négykor felébredtem. Virág és Lekszi keresztretjvényt fejtettek, a másik asztalnál Béla és Lili szintén azt csinálták.

Ott volt a kis Berti, a Pap Mihály fia, akivel úgy suttogtunk, mint az összeesküvők. A gyerek elmondta, hogy András kitért és katolikus lett... Mit mondjak rá?... A fiú ropant fel volt háborodva: „Sohasem hittem volna. Sose történt még ilyen a családban.”

– Nem tudott a feleségétől menekülni... Ha pénzt keres vele...

Mit is mondjak: ha annak örülök, hogy a zsidó nő kitér a katolikus ura kedvéért, akkor nincs jogom nehezményezni, ha a református férj kitér a szívós katolikus felesége miatt. Mulattam rajta, hogy fog András térdelni és keresztet vetni. Előre látom, hogy ezután is a református templomba jár. Igen szorgalmas templomjáró volt.

Az irattáska be volt csomagolva. Fél ötkor elindultam. Mária aludt: most sem búcsúzhattam tőle.

– Mondjátok meg, hogy nagyon sajnálom, hogy nem találkoztunk, és hogy szilveszterre legkésőbb hazajövök.

Mikor lementem az utcára, megborzadtam attól, hogy idegen városba menjek. A gyereket elküldtem, én pedig felültem egy villanyosra, és ki a Pálffy térre. A kulcsomó-

mon mindig rajta van egy lakatkulcs a konyha felőli ajtón. Még korán volt, bementem egy sörözőbe a Kakaskapu nevűbe (nagyon kedvesen építették meg régiesre, német mintára.) Ott megittam egy feketét, s egy óra múlva eljöttem Lányfaluba. Itt leszek vasárnap estig, akkor hazamegyek.

Az az érzésem, hogy ezentúl egyre többet s egyre hosszabb időre jövök ki ide. A csönd, a magánosság mindennél jobbat tesz. Az otthonlét rögtön letör.

Ha ezt a korszakot valaha megírom, nyilván nem fogom egy Mindenség harmóniájába olvasztani, sem egy tézis szakadásra nem vezetem a vonalat: meg fogom írni, ami van. Abból magától kijön a filozófiai álláspont.

Ez még a három Nagyságnál nem volt ily tisztán. Ez az, amit náluk butaságnak tekintettem: nem butaság, csak egy konvencionális kényszerképzethez való ragaszkodás.

Annyi a különös benne, hogy fel nem szabadult emberek voltak: az irodalmi kötelezettség erősebb volt, mint az élet sodrának való engedés.

1. A cikk az alábbi befejezéssel jelent meg: „Nem tudjuk, nem láthatjuk, milyen lépésekben halad előre az országépítés. Egy nemzet lelkisége nem alakul át napok alatt. Mennyi akadállyal kell megküzdeni egy optimista miniszterelnöknek. / Az bizonyos, hogy kormányozni csak optimizmussal lehet. Gömbös Gyulában ez teljes mértékben megvan. Egy olyan ember benyomását kelti: aki hisz abban, amit mond és amit csinálni akar.”
2. „Mi néki Hecuba, s ő Hecubának, / Hogy megsirassa?” (Shakespeare: *Hamlet*, Arany János fordítása).
3. Hunfalvy Pál.
4. „Motto: Üsd, nem anyád! / Közmondás. // Boncold csak, nyelvész! hát baj, hogy az áldozat elvész? / Tartozik ez tereád?... Egy bizonyos: nem anyád!” (Arany János: *Az orthológusokra III.*)
5. Talajjavítási eljárás.
6. Idősebb Gömbös Gyula.
7. Gömbös Imre.
8. Weitzel Annamária.
9. A Zilahy Lajos által szervezett, 1935. április 12-ei találkozóra utalhat Gömbös Gyula és a meghívott írók között, ahol Móricz Zsigmond az emlékezések szerint egy napszámos heti étrendjét olvasta fel. (A találkozóról lásd: *Naplók*, 1935. IV. 13. reggel 6.) A bihari étrend – amelyet talán Szász Gusztáv küldött Móriczknak – a *Rab oroszlán* szövegében is megjelenik.
10. Nem elírás, a könyv az év végén, következő évi dátummal jelent meg.
11. *Athéni Timon*.
12. A valódit leplező névleges tulajdonos (német).
13. Valójában egy levelében írja ezt.
14. 1923-ban. Az előadásokról *Shakespeare* főcímmel cikksorozatot írt a Nyugatban.
15. Ifj. Wolff Károly.
16. Weiss Daisy.
17. Karinthy Gábor.
18. Kosztolányi Ádám.
19. Schöpflin Gyula a Révai Kiadónál dolgozott.
20. Bácsváry Péter, Bácsváry István, Bácsváry László.
21. Görgey Kornél.
22. Horthy István, ifj. Horthy Miklós.
23. Bethlen András, István és Gábor.
24. Valószínűleg az 1935-ben *Mesterek szenvedése és nagysága* címmel megjelent Thomas Mann-kötetben szereplő tanulmányokról van szó: *Goethe mint a polgári korszak képviselője és Goethe, az író*.
25. A *Romeo és Júliában* kerül szóba.
26. Az *Athéni Timon* szereplője.
27. Kigondol (latin).
28. Tehetség (latin).
29. Az *Anna Karenina* szereplője.
30. *Háború és béke*.
31. Egyéniség, magánügyek (latin).
32. „Ön (egy) ember/férfi.” Napoleon állítólagos szavai Goethehez.

33. A *Buddenbrook ház*. A (magyarról visszafordított) cím első felének helyét Móricz üresen hagyta; az eredeti német cím csak *Buddenbrooks*.
34. *A varázshegy*.
35. *A József és testvérei* első kötete.
36. „Arendt előbb többször is vett a húsetelből, a báránkottletből, amelyhez uborkasalátát tálaltak. Így azután sok »szaft« és sok uborkalé maradt tányérján. Erre Arendt fölemelte a tányért, hogy kiigya ezt a keveréket. Az asztalnál ijedt csönd támadt, mivel Goethe kegyelmes urat rendszerint kétségbe ejtették az ilyen illemhibák. Most azonban Goethe elfogadta enyhítő körülményül, hogy vendége nemrég érkezett vissza Izlandból, és amikor Arendt kezében feleúton megállt a tányér: hosszabb előadást kezdett arról, milyen kellemesen vegyül el a bárányhús szaftja az uborkasaláta levével; de neki az orvosok, sajnos, megtiltották ezt a kulináris élvezetet.” (*Goethe mint a polgári korszak képviselője*)
37. „Mi az élet? / Sár. / És az ember benne? / Arany a sárban./ Ki hát a bűnös, ha ebből az aranyból semmi sem lett? / – Ki? / Az Isten, aki nem csinált belőle semmit.”
38. Magoss Olga Debrecenben élt.

Kattintson a [www.es.hu-ra!](http://www.es.hu-ra)

Hetente aktuális közéleti írások

- publicisztika
- interjú
- könyvkritika
- műbíráló
- próza
- vers
- grafika
- glossza
- feuilleton
- visszhang

PLUSZ az elmúlt 25 év
teljes archívuma

ÉLET ÉS ●
IRODALOM

Fizessen elő tartalmainkra
vagy rendelje meg az újságot!

www.es.hu/elfozetes